

Analysis of Nizar Qabbani's psychoses in the ode "Balqis" According to Kubler-Ross' theory of grief

Abdolahad Gheibi^{*1}, Professor of Arab Language and Literature, Azarbaijan
Shahid Madani University
Sajad Sedghi, PhD student in Arabic Language and Literature, Azarbaijan
Shahid Madani University

Received: ۲۴-۱۱-۲۰۲۲ Accepted: ۱۰-۰۱-۲۰۲۳

Introduction: Death and the anxiety caused by it is a subject that has occupied the human mind for a long time. Each of us faces the issue of death in a special way. Some people readily accept it, and some others, for various reasons, become restless by being overshadowed by the anxiety of death. Therefore, it can be said that people's attitude towards death and how they think about it is directly related to cultural and religious interests, as well as the society and family in which they live. People mourn the loss of a loved one several times during their life and experience grief and different psychological states. Of course, this grief caused by death may also be due to the person's suffering from an incurable and near-death illness that messes up his or her mind and induces psychosis. Kubler-Ross is one of the thinkers who established a structured method to examine the death and mental states of bereaved and terminally ill patients. His goal is to make it easier for patients and bereaved people to believe in death and accept it so that they can easily deal with the issue of death and achieve some kind of peace. In fact, with this new perspective, he seeks to show how a person accepts death and achieves peace by going through the five stages of denial, anger, bargaining, depression and acceptance. As a psychologist and a psychiatrist, Kubler-Ross uses terminally ill patients as his statistical population because his theory is more applicable to these patients. His method can also be used for whoever has lost a dear one or suffered some kind of mental and emotional failures in life. The killing of Nizar Qabbani's wife had such an impact on his soul and spirits that he wrote several odes describing his true lover, including the ode "Balqis", in order to both calm his mind and make a reference to the corrupt Arab society that lives in illusions and wrong ideas of the past and does not accept any kind of innovation. Therefore, the current research seeks to analyze this famous poem of Nizar Qabbani with a psychological approach using Kubler Ross's theory of grief. The study shows a clear picture of the poet's mental states after the death of the dearest person in his life, that is, his wife.

Methodology: Through a descriptive-analytical method and by referring to the theory of mourning, the present study seeks to answer the questions 'how the mental and emotional states of Nizar Qabbani were manifested in his poem' and 'how the poet was able to adapt himself to this tragedy'. In this article, the researchers have tried to depict the psychological impact of the death of a loved one on a person's life

¹ - Corresponding Author Email: Abdolahad@azaruniv.ac.ir

by referring to various sources and reveal to the audience the invisible world of meanings hidden in the layers of words.

Results and discussion: According to the few researches that have been done about the poem "Balqis" and Kubler-Ross's theory of mourning as well as the research in reliable scientific databases, it seems that no research has yet been done on Nizar Qabbani's works based on Kubler-Ross's theory of grief. So, it is required that this ode be examined from the psychological point of view so as to get a clear picture of the poet's mental and spiritual world after the assassination of his wife. According to the theory of mourning, it can be said that Nizar Qabbani does not go through the stages of mourning regularly. For example, he is sometimes in the stage of denial but immediately enters the stage of acceptance. Also, after the stage of depression, he sometimes expresses his anger for what caused the death of his wife.

Conclusion: By examining Nizar Qabbani's poem "Balqis" based on Kubler Ross's theory of mourning, certain results were obtained. First of all, in this ode, Nizar Qabbani goes through all the stages of mourning, namely denial, anger, bargaining, depression and acceptance. In the end, he accepts the death of his wife and deals with this issue with a deep look. He does not go through the five stages of grief regularly, but, by going to one stage, he escapes to the previous stage and then returns to the same stage again. For example, in the stage of acceptance, he returns to the stage of anger and expresses his disgust for the perpetrators of this crime. It can be said that all the stages of mourning theory are found in the mentioned poem, but the bargaining stage is less frequent in the poem because it occurs mostly in terminal patients; only in one case does Nizar ask Balqis not to leave his life. The stages of anger, depression and acceptance also have a high frequency in the poem. In the stage of anger, the poet criticizes Arab nations in a sharp and clear language due to the existence of corruption, ignorance and wrong ideas and gives a vent to his anger. In the stage of depression, the poet shows the intensity of his grief with a soft and painful language and blames himself as one of the culprits of this bitter event, which is because Belqis was his whole being. In the stage of acceptance, he believes the death of Balqis and accepts it, thus achieving relative peace and saying goodbye to his beloved forever.

Considering the overall structure and content of the ode, it can be concluded that Balqis is a symbol of the Arab world in this ode. In fact, the poet makes Arab nations his real audience and considers the killing of Balqis as a sign of the destruction of the high ideals of Arab societies.

Keywords: Death, The ode Balqis, Nizar Qabbani, Mourning theory, Kubler-Ross.

References

- Anis, Ibrahim, (١٩٧٥), Linguistic sounds, Fifth edition, Egypt: Anglo-Egyptian Library. (In Arabic)
- Al Baalbaki, Ruhi, (٢٠١٣), The Arabic-Persian dictionary, Translated by Mohammad Muqaddas, Fifth Edition, Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- Badida, Rashid, (٢٠١١), "Stylistic structures in Nizar Qabbani's Elegy of Bilqis", A memorandum submitted to obtain a master's degree in the General Linguistics Division, Algeria: University of Batna. (In Arabic)

The Journal of New Critical Arabic Literature

Original Research Article/ Thirteenth Year, No. ۲۷, Fall and Winter ۲۰۲۳

Eslami, Azadeh and colleagues, (۲۰۲۰), "Analysis of Hares novel based on grief theory", Journal of Contemporary Iranian Literature, Number three: ۱۴۹-۱۶۶. (In Persian)

Hassanzadeh Neiri, Mohammad Hassan and Eslami, Azadeh, (۲۰۱۶), "An examination of three short stories based on Kubler-Ross' theory of grief", Narrative research conference, First period, ۱-۱۴. (In Persian)

Karima, Farhoum and Siham, Belhadid, (۲۰۱۳), "The phenomenon of repetition in Nizar Qabbani's poetry. Balqis's poem is an example", A memorandum submitted to obtain a Bachelor's degree in Arabic Language and Literature, University of Bouira, People's Democratic Republic of Algeria. (In Arabic)

al-Malaika, Nazik, (۱۹۶۵), Contemporary poetry issues, Baghdad: Al Nahda Library Publications. (In Arabic)

Melayousofi, Majid and Bagheri, Mohammad Reza, (۲۰۱۶), "The new man and the question of death: a look at the theory of Elizabeth Kubler Ross", Adian Research Quarterly, year ten, Number twenty: ۱۳۳-۱۵۰. (In Persian)

Qabbani, Nizar, (۱۹۸۲), Balqis's poem, Book eighteen, n.p. (In Arabic)

_____, (n.d), My story and poetry, Translated by Gholamhossein Yousefi and Yousef Hossein Bakkar, Tehran: Tos Publications.

Reeve, John Marshall, (۲۰۱۰), motivation and excitement, translated by Yahya Seyyed Mohammadi, fifteen editions, Tehran: Publishing edit.

Sel, Helmut and V. Nagas Wami, (۲۰۰۸), Promoting independence in people with disabilities caused by mental disorders: a guide to rehabilitation in primary health care, Translated by Frank Tafarshi, Noushin Moradi and Ahmad Nazari, First Edition, Tehran: National Welfare Organization.

Shamisa, Cyrus, (۲۰۰۹), literary criticism, Third edition, Tehran: Mitra Publishing. (In Persian)

Ross, Elizabeth Kubler, (۱۹۹۷), Reconciliation with death, Translated by Mahdi Karachah Daghi, First Edition, Tehran: Ohadi.

_____, (۲۰۰۰), Death of the last stage of growth, Translated by Parvin Ghaemi, First Edition, Tehran: Paik Bahar Publications.

Al-Sulhi, Zahra, (۲۰۲۰), "The psychological conflict in love in Nizar Qabbani's poem "Bilqis"; A psychological study of literary conflict by Kurt Lewin", University Research, Maulana Malik Ibrahim State Islamic University Malang. (In Arabic)

Worden, James William, (۱۹۹۸), Suffering and healing in mourning and bereavement, Translated by Mohammad Quaid, First Edition, Tehran: New design.

_____, (۲۰۱۷), Grief counseling and therapy, Translated by Ahmadreza Kayani and Fatemeh Sabzevari, First Edition, Tehran: Arjmand book.

Yalom, Erwin, (۲۰۱۰), Staring at the sun (overcoming the fear of death), Translated by Mahdi Ghabrai, First Edition, Mashhad: Niko Nashr.

واکاوی روان‌پرسی‌های نزار قبانی در «قصیده بلقیس» بر اساس نظریه‌ی سوگ کوبلر راس

عبدالاحد غیبی^۱، استاد گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان
سجاد صدقی، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵

چکیده

کوبلر راس از نخستین روان‌پزشکانی است که سعی کرده تا یک روش و چارچوب منظمی را برای مرگ و چگونگی مواجهه با آن تعریف کند. وی در نظریه‌ی سوگ خود، پنج مرحله یعنی انکار، خشم، چانه‌زنی، افسردگی و پذیرش را برای بیماران لاعلاج و افراد سوگمند در نظر می‌گیرد تا آن‌ها با شناخت و کاربست این مراحل، بتوانند مرگ خود و عزیزانشان را پذیرفته و ادامه‌ی زندگی را بدون ترس و اضطراب و با آرامش سپری کنند. «قصیده بلقیس» نزار قبانی به‌عنوان سوگنامه‌ای در وصف «بلقیس الراوی»، آینه‌ای تمام‌نما از آشفتگی روحی و روانی و دیدگاه‌های تند نزار قبانی نسبت به مسائل جاری در جامعه‌ی عربی محسوب می‌شود. پژوهش حاضر می‌کوشد تا به روش توصیفی-تحلیلی و با نگاه به نظریه‌ی سوگ، به این سؤال اصلی پاسخ‌دهد که حالات روحی و روانی نزار قبانی در قصیده‌ی مذکور چگونه نمود یافته و شاعر چگونه خودش را با این مصیبت سازگار کرده‌است. بر اساس نتایج پژوهش، تمام مراحل پنجگانه‌ی نظریه‌ی سوگ به صورت نامنظم در نزار قبانی دیده می‌شود و در پایان، عالی‌ترین مرحله‌ی آن یعنی مرحله‌ی پذیرش در وی معنا شده و او با مرگ همسرش کنار می‌آید. همچنین مرحله‌ی خشم در این شعر، مرحله‌ای است که در ضمن مراحل دیگر نیز همچنان وجود دارد و این نشانگر انزجار شدید شاعر از عوامل دخیل در کشته‌شدن بلقیس است.

کلیدواژه‌ها: کوبلر راس، نظریه‌ی سوگ، مرگ، نزار قبانی، قصیده بلقیس.

^۱-پست الکترونیکی نویسنده‌ی مسئول: Abdolhad@azaruniv.ac.ir

مقدمه

مرگ و اضطراب ناشی از آن، موضوعی است که از دیرباز ذهن بشر را به خود مشغول کرده است. هر انسانی به نحوی خاص با مسأله‌ی مرگ روبرو می‌شود؛ برخی از افراد، راحت با این موضوع کنار می‌آیند و برخی دیگر نیز به دلایل گوناگون، اضطراب مرگ وجودشان را فرا گرفته و بی‌قرارشان می‌سازد. «بسیاری از ما اضطراب مرگ را با ترس از مصیبت، رها شدن و نابودی درمی‌آمیزیم. گروهی از عظمت ابدیت و از اینکه تا ابدالآباد از صفحه‌ی گیتی محو می‌شوند به خود می‌لرزند؛ دسته‌ای نمی‌توانند حالت نبودن را دریابند و می‌پرسند وقتی مردند به کجا می‌روند؛ عده‌ای هم توجه‌شان به هراس ناپدید شدن خود از جهان جلب می‌شود و دسته‌ای دیگر با مبحث اجتناب‌ناپذیری مرگ درگیر می‌شوند» (یالوم، ۱۳۸۹: ۲۱-۲۰). بنابراین، می‌توان گفت که نگرش افراد نسبت به مرگ و چگونگی اندیشیدن به آن، ارتباط مستقیمی با علایق فرهنگی و دینی و همچنین جامعه و خانواده‌ای دارد که افراد در آن زندگی می‌کنند.

انسان‌ها در طول زندگی خود چندین بار با از دست دادن یکی از عزیزان و نزدیکان خود، به سوگ می‌نشینند، دچار غم و اندوه شده و حالات روانی متفاوتی را تجربه می‌کنند. البته این اندوه ناشی از مرگ، ممکن است به دلیل مبتلا شدن فرد به یک بیماری لاعلاج و قریب به مرگ نیز باشد که روان وی را در هم‌ریخته و او را دچار روان‌پریشی می‌کند. سوگواری کردن و غم و اندوه داشتن نسبت به چیزی یا کسی، می‌تواند ناشی از دل‌بستگی‌های افراد نسبت به آن‌ها باشد. بنابراین، آن‌ها اندوه افراد و چیزهایی که هیچ‌گونه ارتباطی با آن‌ها ندارند را در دل‌هایشان جای نمی‌دهند. در واقع «دل‌بستگی‌ها ناشی از نیاز به امنیت و تأمین هستند؛ در نخستین سال‌های زندگی پدید می‌آیند، معمولاً متوجه افراد مشخص و معدودی‌اند و طی بخش بزرگی از دوره‌ی زندگی دوام می‌آورند» (وردن، ۱۳۷۷: ۱۹).

الیزابت کوبلر راس از جمله اندیشمندانی است که یک روش ساختارمند را برای بررسی مرگ و حالات روانی افراد سوگوار و بیماران لاعلاج در شرف مرگ، پایه‌ریزی کرد. هدف وی از ایجاد این روش، آسان کردن باور مرگ و پذیرفتن آن برای بیماران و افراد سوگوار است تا آن‌ها به راحتی بتوانند با موضوع مرگ کنار آمده و به نوعی به آرامش دست یابند. در واقع وی با این دیدگاه جدید خود به دنبال آن است تا نشان دهد که یک فرد چگونه با طی کردن پنج مرحله‌ی انکار، خشم، چانه‌زنی، افسردگی و پذیرش، مرگ را می‌پذیرد و به آرامش دست می‌یابد. این روانشناس و روان‌پزشک، در مطالعات خود از بیماران لاعلاج به عنوان جامعه‌ی آماری و دامنه‌ی آزمون خود بهره می‌گیرد و نظریه‌ی او بیشتر بر روی این بیماران قابل تطبیق است؛ ولی روش وی را می‌توان برای کلیه‌ی افرادی

به کار برد که عزیزان خود را از دست داده‌اند و یا در زندگی دچار نوعی شکست‌های روحی و روانی شده‌اند.

از سوی دیگر امروزه برای فهم بهتر متون ادبی و نقد و تحلیل لایه‌های پنهانی آن، از دست‌آوردهای علوم دیگر استفاده می‌شود. یکی از این دانش‌ها، علم روانشناسی می‌باشد که در پی آن است تا با شناخت انواع حالات روحی و روانی انسان، راهکارهایی را برای چگونگی برخورد با این حالات ارائه دهد. دنیای ادبیات نیز به نوعی با دانش روانشناسی در ارتباط است. به دیگر سخن، «اگر ادبیات جزء علوم انسانی است، به یک اعتبار به سبب آن است که محصول ذهن آدمی می‌باشد و چه علمی برای مطالعه‌ی ذهن آدمی و فراورده‌های آن شایسته‌تر از روانشناسی؟» (شمیسا، ۱۳۸۸: ۲۵۱) لذا پژوهش حاضر می‌کوشد تا با رویکرد روانشناختی و با تکیه بر نظریه‌ی سوگ کوبلر راس، یکی از قصائد مشهور نزار قبانی به نام «قصیده بلقیس» را واکاوی کرده و تصویر روشنی از حالات روانی شاعر پس از مرگ عزیزترین فرد زندگی‌اش، یعنی همسرش را نشان دهد. پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به پرسش‌های ذیل است:

۱. بر اساس نظریه‌ی سوگ کوبلر راس، فرآیند گذر از مراحل پنج‌گانه‌ی نظریه در «قصیده بلقیس» چگونه ترسیم می‌شود؟
۲. کدامیک از مراحل سوگ در قصیده، نمود بیشتری دارد و کدام مرحله کم‌رنگ است و در هریک از این مراحل، حالات روحی و روانی و احساسات شاعر بعد از مرگ همسرش، چگونه بروز و ظهور می‌یابد؟
۳. هدف نهایی شاعر از سرودن این سوگنامه چیست؟

پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش‌های اندکی درباره‌ی «قصیده بلقیس» و همچنین «نظریه‌ی سوگ کوبلر راس» صورت گرفته است که به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌گردد:

ذیاب راشد و جمانة إبراهيم داؤد در مقاله‌ی «السّمات الأسلوبیة فی قصیة «بلقیس» لنزار قبانی»، (مجله‌ی دراسات فی اللّغة العربیة و آدابها، العدد ۲۰: ۲۰۱۵)، با نگاهی سبک‌شناسانه، پدیده‌های زبانی و ادبی که دارای تکرار قابل توجه در قصیده است را تحلیل کرده‌اند تا پیام شاعر و دنیای ناپیدای درونش که در پس این تصویرسازی و اسلوب و سبک خاصش نهفته است، برای مخاطب آشکار گردد.

مجید مایوسفی و محمدرضا باقری در مقاله‌ی «انسان جدید و مسأله‌ی مرگ: نگاهی به نظریه‌ی الیزابت کوبلر راس»، (پژوهشنامه‌ی ادیان، ش ۲۰: ۱۳۹۵)، به تحلیل نظریه‌ی سوگ کوبلر راس و مراحل پنجگانه‌ی آن می‌پردازند. همچنین در این پژوهش تأثیر زیاد این نظریه بر مطالعات و مباحث مرگ‌شناسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. نویسندگان نقدهایی که بر این نظریه وارد شده است را برمی‌شمرند و مخاطب را در جریان مباحث مطرح شده درباره‌ی موضوع مرگ در دنیای غرب، قرار می‌دهند.

وحیده گلین مقدم و همکاران در مقاله‌ی «نشانه‌شناسی «قصیده بلقیس» نزار قبانی بر اساس نظریه‌ی خوانش اکتشافی و پس‌کنشانه‌ی مایکل ریفاتر^۱»، (نشریه‌ی نقد ادب معاصر عربی، ش ۱۷: ۱۳۹۷)، با استفاده از دیدگاه ریفاتر، لایه‌های معنایی پنهان در پس‌نشانه‌های به کار رفته در «قصیده بلقیس» را کشف کرده و پیام اصلی شاعر را بازگو می‌کنند. آن‌ها به این نتیجه دست می‌یابند که هدف اولیه‌ی شاعر از سرودن این قصیده، رثای همسر و معشوقه‌اش «بلقیس الراوی» بوده، ولی شاعر در ورای این کلام عاشقانه‌اش، خواسته است تا به موضوعاتی نظیر: هویت ملی، وطن و آزادی اشاره کند و با استبداد و عقب‌ماندگی فکری و ساختاری ملت و جامعه‌ی عربی به مبارزه برخیزد.

آزاده اسلامی و همکاران در مقاله‌ی «تحلیل رمان هرس بر اساس نظریه‌ی سوگ»، (پژوهشنامه‌ی ادبیات معاصر ایران، ش ۳: ۱۳۹۹)، حالات روانی شخصیت اصلی رمان که به دلیل از دست‌دادن عزیزانش در جنگ، دچار روان‌پریشی شده است را مطابق با مراحل پنجگانه‌ی نظریه‌ی سوگ تحلیل کرده و عواملی را که سبب می‌شود شخصیت داستان نتواند مراحل سوگ را طی کند و به عالی‌ترین مرحله‌ی آن یعنی مرحله‌ی پذیرش برسد، تبیین می‌کنند.

با توجه به آنچه در پیشینه ذکر شد و بنابر کاوش‌های صورت گرفته در پایگاه‌های علمی معتبر، چنین به نظر می‌رسد که تاکنون پژوهشی در ارتباط با تحلیل آثار نزار قبانی با تکیه بر نظریه‌ی سوگ کوبلر راس انجام نگرفته است.

تحلیل و کاربری نظریه‌ی سوگ کوبلر راس در شعر «قصیده بلقیس» نزار قبانی

در برهه‌ای از زمان و در جامعه‌ی جدید غرب، مرگ امری ممنوعه به حساب می‌آمد و سخن‌گفتن درباره‌ی آن، ناپسند شمرده می‌شد؛ در واقع هدف از این کار، انکار مرگ و زدودن آن از افکار عموم بود. در چنین شرایطی اندیشمندانی از جمله الیزابت کوبلر راس (۸ ژوئیه ۱۹۲۶ - ۲۴ اوت ۲۰۰۴)، روان‌درمانگر مشهور سوئیسی - آمریکایی توانستند تا نقش بسزایی در تغییر نگرش جوامع

غرب نسبت به موضوع مرگ، ایفا کنند. وی همواره تأکید داشت که باید انکار مرگ جای خودش را به پذیرش مرگ بدهد و افراد باید آگاهانه با این موضوع برخورد کنند (ملایوسفی و باقری، ۱۳۹۵: ۱۳۵). مطالعات کوبلر راس بیشتر بر روی بیماران لاعلاج که در شرف مرگ هستند، انجام می‌گرفت. در واقع «بیمار لاعلاج کسی است که نمی‌تواند مجدداً سلامت جسمی‌اش را به دست آورد. (و به اعتقاد وی) می‌شود به چنین فردی کمک کرد که بقیه‌ی زندگی‌اش را حتی‌الامکان بدون ترس و کامل، سپری کند» (راس، ۱۳۷۹: ۱۰۲). با در نظر گرفتن مطالعات بالینی کوبلر راس، می‌توان روش وی را بر روی تمام افرادی که عزیزان خود را از دست داده‌اند و یا در زندگی دچار شکست‌های روحی و روانی شده‌اند، به کار برد. او در نظریه‌ی خود، پنج مرحله‌ی روانی را برای بیماران صعب‌العلاج و افرادی که داغدار مرگ یکی از عزیزانشان هستند، در نظر می‌گیرد. وی در بررسی‌های خود به این نتیجه می‌رسد که تمام افراد لزوماً این مراحل را به‌طور کامل طی نمی‌کنند و ممکن است فرد با توجه به محیط فرهنگی و اجتماعی‌اش، در گذر از این مراحل با دیگران تفاوت داشته باشد.

از سوی دیگر، کشته‌شدن همسر نزار قبانی در یک حادثه‌ی تروریستی مقابل سفارت عراق در بیروت، چنان در روح و روان وی تأثیرگذار بود که او با سرودن چند قطعه‌ی آتشین در وصف این معشوقه‌ی حقیقی و الهه‌ی زیبایی‌هایش، خواست تا هم روان خود را آرام سازد و هم به جامعه‌ی به‌گِل‌نشسته‌ی عربی که در اوهام و عقاید نادرست گذشته به سر می‌برد و هیچ نوع نوگرایی را بر نمی‌تابد، اشاره‌ای داشته باشد. بنابراین با توجه به مراحل پنجگانه‌ی نظریه‌ی سوگ کوبلر راس که توصیف آن‌ها در پایین ذکر می‌شود، می‌توان روان‌پریشی‌ها و حالات روحی و روانی نزار قبانی در «قصیده بلقیس» را چنین تحلیل کرد:

مرحله‌ی اول: انکار^۴

در این مرحله، بیمار لاعلاج سعی می‌کند، بیماری خود را انکار کرده و نتایج آزمایش‌های پزشکی را اشتباه بداند. همچنین افرادی که یکی از عزیزان خود را از دست داده‌اند، تلاش می‌کنند تا مرگ وی را نپذیرفته و وانمود کنند که وی هنوز زنده است. از نظر کوبلر راس، «انکار معمولاً یک دفاع موقتی است که دیر یا زود جای خود را به پذیرش نسبی می‌دهد؛ انکار ادامه‌دار هم لزوماً همیشه تولید پریشانی نمی‌کند، هرچند که این حادثه به ندرت اتفاق می‌افتد» (راس، ۱۳۷۶: ۵۵). مرحله‌ی انکار می‌تواند در بین بیماران و سوگ‌مندان متفاوت باشد و آن‌ها رفتار متفاوتی را از خود بروز دهند؛ برخی از آن‌ها ممکن است که این مرحله را اصلاً نداشته باشند و سریع از این مرحله گذر

کنند و برخی نیز احتمال دارد که در این مرحله توقف کرده و مسأله‌ی مرگ را امری واهی به حساب آوردند. بنابراین می‌توان گفت که یکی از علّت‌های انکار مسأله‌ی مرگ، می‌تواند این موضوع باشد که «در ذهن ناخودآگاه خود، همه‌ی ما فناپذیر هستیم و تقریباً نمی‌توانیم تصور کنیم که باید با مرگ روبرو گردیم» (همان: ۵۷). لذا جمله‌ای که در این مرحله بیشتر از بیماران و داغدیدگان شنیده می‌شود، می‌تواند این جملات باشد: «من؟ نه ممکن نیست»، «مرگ وی؟ این اصلاً امکان ندارد، همین چند لحظه قبل، همراه من بود یا با من در تماس بود». در این مرحله، فرد بیمار و سوگمند در تلاش است تا با انکار موضوع مرگ، شرایط روحی و روانی خود را حفظ کرده و آرامشش را برهم نزند (ملایوسفی و باقری، ۱۳۹۵: ۱۴۲).

نزار قبانی بعد از کشته‌شدن همسرش، ابتدا مرگ او را انکار می‌کند و آن را جز خوابی آشفته، چیزی به حساب نمی‌آورد. او در همه‌جا همسرش را می‌بیند و رایحه‌ی او را استشمام می‌کند؛ لذا باور مرگ بلقیس برایش سخت است. در واقع، وی بعد از این واقعه دچار نوعی توهم می‌شود که در اصطلاح روان‌پزشکی سایتوتیک نام دارد. این بیماری روانی معمولاً بعد از شوک عمیق در افراد ظاهر می‌شود و «ویژگی اصلی آن در افراد مبتلا، از دست دادن ارتباط با واقعیت و خلق یک زندگی در دنیای خیالی خودشان است. این وضعیتی است که معمولاً بر آن، نام دیوانگی یا جنون گذارده می‌شود» (سل و ناگاس وامی، ۱۳۸۷: ۱۹).

«بلقیسُ .. مُشْتاقُونَ .. مُشْتاقُونَ .. مُشْتاقُونَ .. / والبیئُ الصَّغیرُ .. / یَسْأَلُ عَنْ أَمیرَتِهِ المَعطَرَةِ الذُّیُولُ / نُصْغِی اِلی الأَخْبَارِ .. والأَخْبَارُ غامضَةٌ / ولا تروِی فُضُول ..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۲۸).

از جمله اسلوب زبانی مهم در این قصیده، پدیده‌ی تکرار است. در واقع «تکرار یک نقطه‌ی حساس در عبارت را برجسته می‌سازد و از توجه گوینده به آن پرده برمی‌دارد. لذا با این معنی، تکرار دارای معنای روانی ارزشمندی است که ناقد ادبی را در تعلیم اثر و تحلیل شخصیت نویسنده‌ی آن یاری می‌رساند» (الملائکه، ۱۹۶۵: ۲۴۲). شاعر در شعر خود از این اسلوب به وفور استفاده کرده و خواسته است تا بدین طریق احساسات خود را به زیبایی به مخاطب رسانده و وی را در راستای اهدافش که بیان عواطف و افکار خود درباره‌ی مسائل جامعه است، همراه سازد. تکرار در این شعر به صورت تکرار حروف، کلمه و جمله صورت می‌گیرد و هدف نهایی از آن، برانگیختن احساسات شنونده و ایجاد آمادگی در وی برای شنیدن سخنان شاعر می‌باشد. در این ابیات، تکرار در کلمه صورت گرفته و واژه‌ی «مشتاقون» سه بار تکرار شده که نشان‌دهنده‌ی اشتیاق و صف‌ناپذیر نزار به همسرش است که عشق وی را ابدی می‌داند و با تکرار این واژه‌ها سعی در آرام کردن خود و انکار از دست دادن محبت بلقیس دارد. وی همچنین در این کلمات به جای لفظ

مفرد از لفظ جمع (مشتاقون) استفاده کرده است تا نشان دهد که این اتفاق یک فاجعه‌ی اجتماعی و گروهی و پایانی بر تمام زیبایی‌ها و شکوهی است که اکنون همه اشتیاق بازگشت به آن را دارند. در این میان، اخباری که به گوش شاعر می‌رسد، اخبار بد و ناامیدکننده است که این می‌تواند اشاره‌ای به بحران و فساد رسانه‌ای در جهان عرب داشته باشد که مهم‌ترین ابزار حکومت‌ها برای پیشبرد اهدافشان است. ولی وی بدون اعتماد و اعتنا به آن‌ها هدفش را دنبال کرده، معشوقه‌اش را صدا می‌زند و تمام این اخبار که مرگ بلقیس را بازگو می‌کند را مبهم دانسته و نمی‌پذیرد. از سوی دیگر او علاقه‌ی شخصی خود را تعمیم می‌دهد و همه را مشتاق دیدار یارش می‌بیند؛ حتی خانه‌ی کوچکش را، خانه‌ای که هنوز هم، انتظار صاحب‌خانه‌اش را می‌کشد.

شاعر در جای دیگری از قصیده‌اش به نحوه‌ی ورود همسرش به خانه و کارهایی که به هنگام آمدن به خانه انجام می‌دهد، اشاره می‌کند:

«هل تفرعنَ البابَ بعد دقائقٍ؟/ هل تخلعنَ المعطفَ الشَّوِيَّ؟/ هل تأتینَ باسمهٗ .. / وناضرةً .. / ومُشرقةً كأزهار الحُقُولِ؟» (قبانی، ۱۹۸۲: ۳۰).

نزار قبانی در این ابیات از اسلوب استفهام بهره برده که در این جا می‌تواند نشان‌دهنده‌ی استبعاد و برگشت‌ناپذیری بلقیس باشد؛ ولی چون وی نمی‌خواهد این فکر را در خود نهادینه سازد، لذا همسرش را مورد خطاب قرار داده و برگشت وی را تمنی می‌کند. او برای این کار به جای کلمه‌ی «لیت» از «هل» استفاده می‌کند تا شدت علاقه‌ی خود به برگشت وی را نشان دهد و نبود او را امری مقطعی بداند. همچنین استفاده‌ی زیاد از فعل مضارع نیز نشانگر این است که وی به شدت نسبت به برگشت معشوقه‌اش امید دارد. لذا شاعر بدین طریق شخصیت همسرش را کاملاً در ذهنش تخیل کرده و مجسم می‌سازد و هر شیء، حرکت، صوت و تصویری را تجسمی از وی می‌داند؛ چرا که سیستم‌های عصبی و ذهنی وی هنوز حس بلقیس را در بایگانی حافظه حفظ کرده و کار تخلیه‌ی این حضور را انجام نداده است. عشق هنوز پابرجاست و تداوم دارد و «دلش هنوز برای دور شدن (از محبوبه‌اش) آماده نیست و هنوز باور ندارد که هر آنچه اتفاق افتاده است حقیقت دارد، به ویژه درباره‌ی سفر ابدی همسرش» (الصلحی، ۲۰۲۰: ۳۷).

«ويعرّشُ الصوتُ العراقيَّ الجميلُ .. / على السَّائِرِ .. / والمقاعدِ .. / والأواني .. / ومنَ المرَايا تطلَّعينَ .. / منَ الخواتمِ تطلَّعينَ .. / منَ القصيدةِ تطلَّعينَ .. / منَ الشُّمُوعِ .. / منَ الكؤُوسِ .. / منَ النبيذِ الأرزجواني ..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۴۳-۴۲).

صدای دلنشین بلقیس هنوز در جای جای خانه و در گوش نزار طنین‌انداز است. او هنوز صدای معشوقه‌اش را در خانه می‌شنود؛ صدایی که یادآور فرهنگ و جامعه‌ی مردم عراق بود و به

عنوان حلقه‌ی ارتباط میان ملت و فرهنگ عرب به حساب می‌آید. او در همه‌چیز بلقیس را مشاهده می‌کند و باور دارد که هنوز نیمه‌ی دیگر وجودش زنده است و نفس می‌کشد. لفظ به لفظ و نقطه به نقطه‌ی قصائد و عاشقانه‌های نزار، گویای حضور بلقیس هستند؛ چراکه مخاطب این اشعار و تنها معشوقه‌ی واقعی‌اش، بلقیس است و در حقیقت این عشق اوست که مشوق نزار برای سرودن این اشعار بوده است. تکرار حرف جر «من» در این ابیات که شش بار ذکر شده، واضح‌ترین اسلوب بلاغی موجود در این بخش است. این تکرار «نشان‌دهنده‌ی عمق تراژدی‌ای است که شاعر از آن رنج می‌برد و نتیجه‌ی از دست‌دادن رفیق و یاوری است که در هر جایی خودش را نشان می‌دهد. همچنین حرف عطف (واو) که در سطر اول به کاررفته، دلالت بر سیطره و چیرگی تصویر بلقیس در تخیل و فکر شاعر دارد» (کریمه و سهام، ۲۰۱۳: ۳۵). در اینجا تقدیم جار و مجرور بر دیگر ارکان جمله نیز می‌تواند بیانگر ارج نهادن شاعر به ارزش مکان و زمان در شعرش باشد.

انکار اولین مرحله از نظریه‌ی سوگ کوبلر راس است. فرد داغ‌دیده در این مرحله از هر چیزی استفاده می‌کند تا مرگ عزیزش را انکار کرده و آن را امری واهی قلمداد کند. نزار قبانی نیز بعد از مرگ بلقیس، در شعرش فضا را به گونه‌ای پیش می‌برد که گویا همسرش هنوز نمرده است. وی او را مورد خطاب قرار داده و نقش زنانه‌اش در خانه را به وی گوشزد می‌کند و همه چیز را مشتاق دیدارش می‌بیند. در این بخش استفاده از اسلوب‌های بیانی تکرار، استهفام و ندا و جزئی‌نگری خاص، بیانگر انکار واقعیت مرگ از سوی نزار قبانی است.

مرحله‌ی دوم: خشم

مرحله‌ی خشم و انزجار دومین مرحله از نظریه‌ی سوگ است. در واقع «خشم، هیجانی فراگیر است و از مانع به وجود می‌آید. اساس خشم این عقیده است که اوضاع آن‌گونه که باید باشد، نیست. لذا خشم پرشورترین و خطرناک‌ترین هیجان نیز می‌باشد، به طوری که هدف آن نابود کردن موانع در محیط است» (ریو، ۱۳۸۹: ۳۳۱). پس از طی کردن مرحله‌ی اول، فرد بیمار و کسی که یکی از عزیزانش را از دست داده است، متوجه می‌شود که قضیه‌ی مرگ جدی است و با انکار، چیزی درست نمی‌شود. در این مرحله است که وی نسبت به دیگران حالت تهاجمی گرفته و با خشمگین شدن، خود را به نوعی خالی می‌کند. لذا فرد بیمار با دیدن سلامتی دیگران و وضعیت جسمانی خود، ناراحت شده و نسبت به همه چیز و همه کس مخصوصاً پرستاران بیمارستان بهانه‌گیر می‌شود. همچنین فرد سوگمند، ممکن است که خود یا افراد دیگری را در این حادثه دخیل دانسته و به نوعی خشم خود را نسبت به آن‌ها نشان دهد. بنابراین «وقتی مرحله‌ی انکار را نتوان

ادامه داد، جای آن را خشم، غبطه و رنجش پر می‌کند. حالا سؤالی مطرح می‌شود: «چرا من؟». بر خلاف مرحله‌ی انکار، کنار آمدن (خانواده و افراد پیرامون فرد بیمار و داغ‌دیده) با این مرحله‌ی خشم بسیار دشوار است؛ زیرا این خشم، روی اشخاص مختلف و گاه روی محیط و طبیعت فرافکن می‌شود» (راس، ۱۳۷۶: ۶۵).

شاعر در این مرحله، خشم خود را نسبت به عواملی که در ترور همسرش نقش داشتند، ابراز می‌کند و حکام، ملت و جامعه‌ی عربی را آماج تیرهای انتقاد خود قرار می‌دهد. وی یکی از دلایل این ترور را ذهن آشفته و جاهل عربی می‌داند که نتوانسته افکار آزادی‌خواه و آرمان‌گرای وی را هضم کرده و در نتیجه قلبش را نشانه گرفته است.

«قَتْلُكَ يَا بَلْقَيْسُ /.. أَيَّةُ أُمَّةٍ عَرَبِيَّةٍ /.. تِلْكَ الَّتِي / تَغْتَالُ أَصْوَاتَ الْبَلَابِلِ /؟ أَيْنَ السَّمْوَالُ /؟ وَالْمُهْلُ هَلْ /؟ وَالْغَطَارِيُّفُ الْأَوَائِلُ /؟ فَقَبَائِلُ أَكَلَتْ قَبَائِلُ /.. وَتَعَالِبٌ قَتَلَتْ تَعَالِبٌ /.. وَعَنَاكِبٌ قَتَلَتْ عَنَاكِبٌ /..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۱۴-۱۳).

نزار در این ابیات بر امت عربی خشم می‌گیرد؛ امتی که نوای آزادی‌خواهی را خفه می‌کنند و همچون روباه‌ها و عنکبوت‌ها و دیگر حیوانات وحشی بر یکدیگر رحم نکرده و خون همدیگر را می‌مکند. او بر انسان‌های باوفا و پهلوان گذشته‌ی عرب که در واقع نمادی از هویت عربی هستند اشاره می‌کند و بدین صورت بر این مردم جاهل طعنه می‌زند که از گذشته فقط کشتار و رسوم نادرست آن را به ارث برده‌اند و بویی از انسانیت گذشته به مشامشان نرسیده است. وی همچنین بیان می‌کند که «جامعه‌ی عربی، با وجود تظاهر به تمدن و تجدد، جامعه‌ای است محصور و در بسته که بوی رسوایی، او را مست می‌کند و شایعات بیهوشش می‌سازد» (قبانی، بی‌تا: ۱۲۷). لذا او در این بخش با یک تصویرسازی زیبا، شدت انزجار و خشم خود را با آوردن استعاره‌ی مصرحه بیان می‌کند. شاعر خود را به بلبل‌هایی تشبیه می‌کند که اکنون صدایشان که همه چیزشان است، نابود شده و در حال مرگ هستند. صدا و با ارزش‌ترین دارایی شاعر نیز همسرش، افکار و قصائدش است که اکنون از بین رفته و ترور شده است. نزار همچنین در سطر پایانی، از اسلوب توازی بهره‌برده و عبارت‌ها را به صورت برابر تقطیع کرده است. وی با این کار خواسته تا اوج آشفته‌گی و وحشیگری جامعه را نشان داده و بر آن خشم بگیرد. تکرار حرف عطف «واو» نیز می‌تواند بیانگر نگرانی شاعر از وضعیت پیش آمده برای امت عربی باشد. او با این کار می‌خواهد تا ذهن آشفته‌ی عربی را بیدار کرده و هشدار برای آینده‌ی این ملت داده باشد. تکرار و ذکر هماهنگ واژه‌های «قتل، إغتيال، أكل» در اینجا، نشانگر خشم شاعر از وجود فضای خفقان و نابودی و کشتار در

جامعه است؛ جامعه‌ای که هم به کشتار معنوی یعنی نقض آزادی و نابودی استعدادها دست می‌زند و هم به کشتار مادی که ترور فرهیختگان یک ملت است.

«لَنْ أقرأ التاريخَ بعد اليوم/ إِنَّ أصابعي اشتعلتْ .. وأثوابي تُغطيها الدماء .. / ها نحنُ ندخلُ عصرنا الحَجْرِيَّ .. / نرجعُ كلَّ يومٍ، ألفَ عامٍ للوِزَاءِ ..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۵۳).

نزار بعد از مرگ همسرش، حتی بر تاریخ ملتش نیز خشم می‌گیرد؛ تاریخی که اگر به درستی تحلیل می‌شد، اکنون مردم شاهد چنین فجایی در جامعه نبودند. لذا مشخص می‌شود که فهم این تاریخ، به عمد یا سهو، فاسد و نادرست بوده است. وی با نگاه به این شرایط، آینده را تیره و تاریک می‌بیند و هیچ امیدی به آینده ندارد. شاعر به بیان این مطلب می‌پردازد که جامعه‌ی عربی به جای دل سپردن به افکار و آرمان‌های بلند و تجددخواه و طی کردن مسیر پیشرفت، هر روز با سرعت باد، به عقب برمی‌گردد و بر ریسمان‌های پوسیده‌ی جاهلی چنگ‌زده و آب زندگانی خود را از این چاه‌های تاریک گذشته بیرون می‌کشد. شاعر در این مقطع از شعر خود، با سبک و تصویرسازی زیبا التهاب درونی خود را نشان می‌دهد. او با اشاره به دوره‌ی سنگی یا عصر حجر، می‌خواهد کنایه‌ای بر جامعه‌ی جدید عربی بزند که اکنون نیز به همان خوی گذشته‌ی خود برگشته و هیچ ارزشی برای زن قائل نمی‌شود و همچون دوره‌ی جاهلیت، کشتن و پایمال کردن حقوق زن‌ها را حقی طبیعی برای خود می‌داند. در این ابیات، شعله‌ور شدن انگشت‌ها می‌تواند کنایه‌ای از خشکاندن قریحه‌ی نویسندگی و شاعری نزار باشد که به دلیل وجود جهالت و فساد در جامعه اتفاق افتاده است. همچنین آغشته‌شدن لباس‌ها به خون، اشاره‌ای زیبا بر کشته‌شدن بلقیس و در اصل نابودی هویت عربی است که شاعر به آن تعلق دارد. در اینجا می‌توان «أصابع» را مجاز از نویسندگی و «ثوب» را استعاره‌ی مصرحه از بلقیس و هویت عربی دانست.

«لو أَنَّهُمْ حَمَلُوا إِلَيْنَا .. من فلسطينَ الحزينةِ .. نَجْمَةً .. / أو بُرْتُقَالَةً .. / لو أَنَّهُمْ حَمَلُوا إِلَيْنَا / من شواطئِ غَزَّةَ / حَجْرًا صَغِيرًا / أو مَحَارَةً .. / لو أَنَّهُمْ مِنْ رُبْعِ قرنٍ حَرَّرُوا .. / زيتونَةٌ .. / أو أَرْجَعُوا لِيْمُونَةً / و مَحَوُّوا عن التاريخِ عَارَةَ / لَشَكَرْتُ مَنْ قَتَلوكُ .. یا بلقیس .. / یا مَعْبُودَتِي حتى الثُّمَالَةَ .. / لَكِنَّهُمْ .. تَرَكُوا فلسطينًا / ليغتالُوا غَزَالَةَ !!! ..» (همان: ۷۶-۷۹).

شاعر در این بخش از قصیده‌اش، به شیوه‌ی استهزاء و با زبانی تمسخرآمیز، به جریان فلسطین و غصب‌شدن آن اشاره می‌کند. وی با آوردن واژه‌های «فلسطین، پرتغال، غزه، زیتون و لیمون» که همگی نمادهایی از وطن عربی است، می‌خواهد در ذهن مخاطب نفوذ کرده، تلنگر زده و این حقیقت را روشن‌سازد که قاتلان همسرش که در واقع همان ملت و جامعه‌ی عربی است، به جای پرداختن به مسأله‌ی فلسطین و متحدشدن در راستای آزادسازی آن، در درون خود دچار آشفتگی و

از هم پاشیدگی شده و از موضوع اصلی غفلت می‌کنند. او خشم خود را از این جریان ابراز می‌دارد و بر ملت عرب، نسبت به قضیه‌ی فلسطین طعنه می‌زند. نزار به تندی می‌گوید که اگر شما غیرت داشتید، می‌توانستید این لکه‌ی ننگ را از دامن عرب بزدایید، نه این که بر آزادی‌خواهان و آرمان‌گرایان حمله کرده و بنیان انسانیت و نواندیشی را برافکنید. شاعر با این نحوه‌ی بیان می‌خواهد تا روح مقاومت را نسبت به قضیه‌ی فلسطین در میان امت عرب احیاسازد. وی در مقطع پایانی، قتل بلقیس را به کشته‌شدن آهوئی بی‌پناه در چنگال حیوانات وحشی تشبیه می‌کند تا تصویری ترسناک و تأمل‌برانگیز را برای مخاطب نشان‌دهد. شاعر بدین طریق قاتلان همسرش را وحشیانی می‌داند که حتی بر یک انسان بی‌گناه هم رحم نکرده و وی را تکه پاره می‌کنند.

مرحله‌ی خشم به عنوان دومین مرحله از نظریه‌ی سوگ، در "قصیده بلقیس" کاملاً نمود دارد. نزار قبانی در این مرحله، خشم درونی خود را نسبت به قاتلان بلقیس و غارتگران جامعه ابراز می‌دارد و برای این کار بیشتر از اسلوب تکرار، تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، توازی، استهزاء و هجو استفاده می‌کند تا بدین صورت، اندوه درونی خود را خالی کرده و انزجار شدید خویش را به مخاطب نشان دهد.

مرحله‌ی سوم: چانه‌زنی

در مرحله‌ی چانه‌زنی، بیمار لحن گفتگویی را تغییر می‌دهد و خشم وی به رفتار توأم با ملایمت و التماس تبدیل می‌شود. او به دنبال راهی است تا بر بیماری خود غلبه کرده و یا حداقل چند صباحی بیشتر زنده‌بماند؛ به همین خاطر، وی به دنبال وعده‌دادن است تا بدین طریق امید را در وجودش زنده نگه دارد. این مرحله به‌عنوان یکی دیگر از مراحل سوگ، بیشتر در بیماران لاعلاج و در انتظار مرگ مصداق دارد و در مورد افرادی که یکی از عزیزان خود را از دست داده است، اتفاق نمی‌افتد؛ به خاطر اینکه فرد بیمار، هنوز زنده است و روزنه‌ی امیدی را در مقابل خود می‌بیند و گمان می‌کند که شاید بتواند مرگ خود را به تأخیر بیندازد. ولی کسی که داغ فراق عزیزش را در دل دارد، دیگر هیچ امیدی به زنده‌شدن وی نداشته و می‌پذیرد که مرگ او قطعی است (اسلامی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۵۴). لذا شخص به عنوان یک فرد بیمار «اگر نتوانسته باشد در مرحله‌ی اول با حقایق غم‌انگیز روبرو شود، و اگر در مرحله‌ی دوم بر مردم و بر خداوند خشم گرفته باشد، در مرحله‌ی سوم فرصت رسیدن به توافقی خواهد داشت که که ممکن است اتفاق امر ناچار را به تعویق بیندازد: [شخص به این مطلب می‌اندیشد که] اگر خداوند تصمیم گرفته مرا از این دنیا بگیرد؛ اگر به درخواست‌های خشمگینانه‌ی من پاسخ مثبت نداده، اگر به لحن بهتری از او درخواست کنم، ممکن است به

خواهشم توجه کند» (راس، ۱۳۷۶: ۹۱). بنابراین طرف مقابل این چانه‌زنی‌ها بیشتر خداوند متعال است. بیمار با خدای خود عهد می‌بندد که اگر زنده بماند یا بیشتر عمر کند، خود را وقف اموراتی می‌کند که در راستای رضایت اوست. لذا می‌توان گفت که انواع نذرها و کارهای خداپسندانه‌ای که در فرهنگ‌های مختلف از جمله در فرهنگ اسلامی برای خوب شدن بیماری یک فرد یا بر طرف شدن مشکلات انجام می‌شود، نوعی چانه‌زنی است و در راستای رهاشدن از مشکلات و اندوه ناشی از آن و در نتیجه‌ی رسیدن به یک آرامش نسبی صورت می‌گیرد.

مرحله‌ی چانه‌زنی در شعر «قصیده بلقیس» دارای بسامد اندکی است؛ به دلیل اینکه این مرحله بیشتر در بیماران لاعلاج نمود دارد و نمی‌توان این مرحله را برای افراد سوگمند در نظر گرفت؛ چون مرگ امری قطعی است و هیچ‌امیدی به بازگشت فرد مرده وجود ندارد. با این وجود گاهی این افراد نیز به دلیل شدت افسردگی و با خیال بازگشت عزیز از دست‌رفته‌ی خود، با خداوند و فرد درگذشته حرف‌زده و بازگشت به زندگی را تقاضا می‌کنند؛ موضوعی که چیزی جز تلاشی بیهوده نیست و صرفاً برای آرامش یافتن از این مصیبت رخ داده، صورت می‌گیرد. شاعر نیز در شعر خود به علت شدت اندوه، از بلقیس می‌خواهد که از دیده‌ی او پنهان نشود و زندگی را برایش بی‌معنا نسازد.

«بلقیسُ / لا تَغَيِّبِي عَنِّي / فَإِنَّ الشَّمْسَ بَعْدَكَ / لا تُضِيءُ عَلَي السَّوَابِلِ ..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۱۶).

شاعر در اینجا از فعل نهی صریح، بهره می‌گیرد و به شیوه‌ی التماس از بلقیس می‌خواهد که از پیش او نرود. او بلقیس را تمام هستی خود می‌داند که با رفتنش، ساحل آرامشش متلاطم شده و روشنایی زندگی برایش به شب تیره و تاریک شده است. لذا در خیال خود، برای دیداری دوباره با معشوقه‌اش سخن می‌گوید و نقش او را در ذهنش به تصویر می‌کشد؛ خیالی که جز نقش‌زدن بر روی آب چیزی نیست، اما دوام نزار، بسته به این خیال است. به نظر شاعر، بعد از رفتن بلقیس تمام هستی از حرکت باز ایستاده و تمام خوشی‌ها و زیبایی‌ها از آن رخت بر بسته است؛ به خاطر اینکه خورشید به عنوان هستی‌بخش این جهان، منبع نورش، یعنی بلقیس، را از دست داده و جهان را تاریکی مطلق فراگرفته است.

مرحله‌ی چهارم: افسردگی

در این مرحله، بیمار و فرد سوگمند دیگر نمی‌تواند بیماری و مرگ را انکار کرده و نادیده بگیرد؛ چرا که نشانه‌های این بیماری و همچنین مرگ عزیزان، ظاهر شده و فرد را درگیر می‌کند. لذا می‌توان مشاهده کرد که فرد دچار افسردگی می‌شود و غم و اندوه وجودش را دربرمی‌گیرد. در واقع

«افسردگی ممکن است به عنوان نوعی دفاع در مقابل سوگواری عمل کند» (وردن، ۱۳۹۶: ۴۲). این افسردگی برای فرد بیمار، هم ناشی از هزینه‌های درمان و مشکلاتی است که به خاطر بیماری وی برای اطرافیانش ایجاد می‌شود و هم به خاطر دل‌کنندگی از این دنیایی است که بستر زندگی وی بوده. فردی هم که عزیزش را از دست داده، با دچار شدن به افسردگی، زندگی را برای خود و دیگران سخت می‌کند، ارتباطش با نزدیکانش قطع شده و یا کم‌رنگ می‌گردد. در این صورت است که وی هیچ انگیزه‌ای برای کارکردن و زندگی ندارد، همه چیز را پوچ و واهی می‌پندارد و همیشه در گوشه‌ای خلوت‌کرده و خاطرات گذشته را با خود مرور می‌کند. بنابراین می‌توان گفت که «این مرحله با ناامیدی، پوچی، کناره‌گیری و حزن همراه است» (حسن‌زاده نیری و اسلامی، ۱۳۹۵: ۲) و باعث می‌شود تا فرد از نظر ذهنی و جسمانی به هم ریخته و دچار انواع اختلالات روانی شود.

نزار قبانی نیز بعد از مرگ معشوقه‌اش، با بیانی شیوا و دلنشین، افسردگی و درد خود را از این مصیبت نشان می‌دهد و تهی شدن ظرف وجودی‌اش را به شکلی زیبا به تصویر می‌کشد:

«بلقیس .. / مطعونونَ .. مطعونونَ في الأعماقِ .. / والأحداقُ يسكنها الذُّهُولُ / بلقیسُ .. / کیف أخذتِ أيَّامی .. / وأحلامی .. / وألغیتِ الحدائقَ والفُصُولَ .. / وأطفأتِ القَمَرَ ..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۳۶-۳۳).

در واقع بلقیس با رفتنش، ساختار وجودی نزار را برهم زده و خواب را از چشمان او ربوده است. مرگ وی، زندگی نزار را تیره‌روز کرده و تمام رؤیایها و آرزوهایش را بر باد داده است. همچنین به باور نزار، نبودن بلقیس، نظم طبیعت را نیز دگرگون ساخته و تیرگی‌ها و سیاهی‌ها جای روشنائی‌ها و پاکی‌ها را گرفته است. او هستی‌اش را با همسرش معنا می‌کرد و اکنون این افسردگی و آشفتگی، جایگزین آرامش درونش شده است. وی برای نمایش این آشفتگی و اندوه خود، در شعرش از اصوات لین و نرم که مناسب با موقعیت کلام می‌باشد، بسیار بهره برده است. «اصوات لین در زبان عربی عبارتند از الف مد، یاء مد و واو مد» (انیس، ۱۹۷۵: ۲۸). در این مقطع از قصیده، صوت الف ۶ بار، صوت یاء ۹ بار و صوت واو ۱۱ بار تکرار شده است که این اصوات یک سمفونی غمگین و لحنی سوزناک را در گوش مخاطب می‌نوازد و دلالت بر شدت مصیبت و رنج‌های روحی و روانی شاعر دارد. در سطر دوم، واژه‌ی «قمر» می‌تواند نمادی از خود شاعر باشد؛ وی در حقیقت نور حیاتش را از خورشید وجود بلقیس می‌گرفت که اکنون با خاموش شدن این خورشید و مرگش، نور این ماه هم از بین رفته و به خاموشی گراییده است.

«بلقیسُ .. أيتها الصديقةُ .. والرفيقةُ .. والرفيقةُ مثلَ زهرةِ أفيحوانٍ .. ضاقتُ بنا بيروتُ .. ضاقَ البحرُ .. ضاقَ بنا المكانُ .. بلقیسُ: ما أنتِ التي تتكزّرينَ .. فما لبلقیسِ اثنتانُ .. بلقیسُ .. تدبّحني التفاصيلُ الصغيرةُ في علاقتنا .. وتجلّدني الدقائقُ والثواني» (قبانی، ۱۹۸۲: ۴۱-۴۰).

شاعر در غم محبوبه‌اش همه جا را بر خود تنگ می‌بیند و هیچ جای آرامش خاطر را برایش فراهم نمی‌آورد؛ نه بیروت که نمادی از وطن است و نه سواحل آرامش‌بخش دریای آن. همه‌ی این مکان‌ها در کنار یار معنا می‌یافتند و اکنون افسردگی، تنها همدم وی است. او برای بلقیس جایگزینی نمی‌بیند و لذا به مرور خاطرات گذشته می‌پردازد و گذشت زمان را حس نمی‌کند؛ چرا که زمان دیگر ارزشش را برای وی از دست داده است. او همدم و همسرش را در لطافت به شکوفه‌ی گل بابونه تشبیه می‌کند تا هم به معصومیت او اشاره داشته باشد که بی‌گناه کشته‌شد و هم بر خاطرات خوش گذشته که اکنون از آن فقط حسرت و اندوه برایش باقی‌مانده است. اسلوب تکرار در شعر نزار در خدمت معناست، لذا در اینجا تکرار فعل «ضاق» نشانی از حالت افسردگی و اندوه شاعر است که می‌خواهد خواننده را در فضایی اندوهناک با خود همراه سازد. از سوی دیگر منادا قراردادن «بلقیس» با صفات گوناگون و استفاده از ابزار فرا زبانی نقطه‌گذاری، بیانگر افسردگی شدید نزار می‌باشد که توان تکلم را از وی گرفته است.

«الحزُنُّ يا بلقیسُ .. يعصُرُ مهجتي كالبُرْتقالةِ .. الآنَ .. أعرفُ مأزقَ الكلماتِ .. أعرفُ ورطةَ اللُّغَةِ الْمُحالةِ .. وأنا الذي اخترعَ الرسائلَ .. لستُ أدري .. كيفَ أبتديءُ الرسالةَ ..» (همان: ۵۵).

«مُهَجَّة» در لغت‌نامه به معنی «قلب، دل، روح، جان» است (البلعكي، ۱۳۹۲: ۱۰۶۳)؛ در واقع تمام وجود یک شخص. نزار در این ابیات به واسطه‌ی استعاره‌ی مکنیه بر حزن و اندوه که امری ذهنی است، جامه‌ی حسی می‌پوشاند و آن را به انسانی تشبیه می‌کند که وجودش را می‌فشارد و لذا با این تصویرآفرینی زیبا، بیان می‌کند که اندوه، تمام وجودش را دربرگرفته است. او همچنین خودش را به پرتغالی تشبیه کرده که انگار آتش گرفته شده و فقط تفاله‌ای از آن باقی مانده است. این تشبیه نیز شدت افسردگی شاعر را می‌رساند؛ فردی که در غیاب دلدارش دیگر نایی برایش نمانده است. آشفته‌گی چنان بر قلمرو وجود شاعر مسلط شده که وی را دچار یک حالت گنگی کرده و او نمی‌تواند هیچ واژه و زبانی را برای بیان اندوهش بیابد و قلمش را بر صفحه‌ی کاغذ استوار گرداند؛ کسی که پیش از این، نظم‌دهنده‌ی واژه‌ها و روح‌دهنده‌ی احساسات بود.

مرحله‌ی افسردگی در «قصیده بلقیس» با به‌کارگیری اصوات لین و نرم که مناسب با فضای غم و اندوه است، استعمال تشبیه، استعاره، تکرار، ندا و اسلوب نقطه‌گذاری که ابزاری فرا زبانی است، نشان‌دهنده می‌شود.

مرحله‌ی پنجم: پذیرش

به نظر کوبلر راس، مرحله‌ی پذیرش آخرین و عالی‌ترین مرحله از مراحل سوگ است و هدف نهایی از بیان این نظریه نیز، رسیدن افراد بیمار و سوگوار به این مرحله است. در واقع «پذیرفتن همان رسیدن به شادی نیست. تقریباً می‌توان گفت که مرحله‌ی تهی از احساس است. انگار تالم از میان رفته، تلاش به پایان رسیده و حالا به قول یک بیمار: زمان استراحت نهایی قبل از آغاز سفری طولانی است» (راس، ۱۳۷۶: ۱۲۲). بنابراین در این مرحله، فرد بیمار و داغ‌دیده، مرگ را می‌پذیرد و به نوعی به آرامش دست می‌یابد. بیمار لاعلاج مهبای سفر می‌شود و با آرامش با مرگ روبرو می‌گردد و فرد سوگمند نیز قبول می‌کند که عزیزش دیگر در این دنیا نیست و با ماتم‌گرفتن و دل‌کندن از دنیا چیزی عوض نمی‌شود؛ لذا زندگی عادی خود را در پیش می‌گیرد و با این مرگ، کنار می‌آید. البته شایان ذکر است که تمام بیماران و سوگمندان به مرحله‌ی پذیرش نمی‌رسند و برخی از افراد در مراحل قبلی توقف کرده و یا بین این مراحل در رفت و آمد هستند؛ پس همان‌طور که پیش از این نیز ذکر شد، طی کردن مراحل سوگ در ارتباط با افراد مختلف، متفاوت است و دلایل بسیاری از جمله شرایط فرهنگی و اجتماعی افراد، می‌تواند در این تفاوت دخیل باشد.

مرحله‌ی پذیرش در شعر «قصیده بلقیس»، کاملاً مشهود است. نزار قبانی بعد از مدتی، مرگ همسرش را می‌پذیرد و در ذهنش خاطراتی که با او داشته است را مرور می‌کند. وی همچنین زمینه‌هایی که باعث رقم‌خوردن چنین اتفاق تلخی بوده است را از ذهن می‌گذراند و با مخاطب قرارداد بلقیس، در واقع زبان به شکوه از عوامل این جریان می‌گشاید:

«ها نحنُ نبحثُ بین أکوام الضحایا .. / عن نجمةٍ سَقَطَتْ .. / وعن جَسَدٍ تناثَرَ کالمَرایا .. / ها نحنُ نسالُ یا حَبیبَةَ .. / إن کان هذا القبرُ قَبْرُکِ أَنْتِ أم قَبْرُ العُرُوبَةِ ..» (قبانی، ۱۹۸۲: ۴۹).

شاعر در این ابیات با پذیرش مرگ بلقیس، بر از بین رفتن آرمان‌هایی که آینده‌ی یک ملت و جامعه را تشکیل می‌دهند، اشاره‌ای زیبا دارد. او معشوقه‌اش را به ستاره‌ای تشبیه می‌کند که از آسمان تاریک جامعه‌ی عربی فروافتاده و جسدش همچون آینه‌ای، در صفحه‌ی تیره‌ی جهان، خرد و متلاشی گشته است. او به جنگ داخلی اعراب که بلقیس نیز داخل در قربانیان این جنگ قرار می‌گیرد، اشاره‌ای دارد. استفاده از واژه‌های «ضحایا، سَقَطَتْ و جَسَد» و تکرار واژه‌ی «قبر» به وضوح نشان می‌دهد که شاعر مرگ بلقیس را پذیرفته است.

«بلقیسُ! / إن هم فَجَرُوكِ .. فعندنا / کلُّ الجنائز تبندی فی کَرْبَلَاء .. / وتتهی فی کَرْبَلَاء ..»

(همان: ۵۲).

نزار در این مقطع از شعر خود با آوردن واژه‌های «الْجَنَائِرُ وَ كَرَبَلَا» اشاره‌ای زیبا بر واقعه‌ی دردناک و الهام‌بخش کربلا دارد و بر ملت جاهل عرب طعنه می‌زند؛ ملتی که همواره ارزش‌ها را پایمال کرده و با جهالت خود، حق را ذبح کرده‌اند. او می‌گوید که کربلا، محور اندیشه‌ی بشری است و آینده‌ی تمام‌نمای تقابل افق روشنایی‌ها و افق تاریکی‌هاست. لذا شاعر این نکته را بیان می‌کند که مرگ بلقیس، اولین و آخرین اتفاق تلخ نخواهد بود، بلکه هر جا سخن از حق، راستی و آزادی است، کشته‌شدگانی نیز در پی خواهد داشت. کربلا همچنین می‌تواند نمادی از هویت عربی باشد که در درون خود شاهد گسترش زشتی‌ها و نابودی ارزش‌ها بوده است.

«نَامِي بِحَفِظِ اللَّهِ .. أَيَّتْهَا الْجَمِيلَةَ / فَالشَّعْرُ بَعْدَكَ مُسْتَحِيلٌ .. / وَالْأَنْوَشَةُ مُسْتَحِيلَةٌ / وَسِعِرْفُ الْأَعْرَابِ يَوْمًا .. / أَنَّهُمْ قَتَلُوا الرَّسُولَةَ .. / قَتَلُوا الرَّسُولَةَ .. / ق .. ت .. ل .. ل .. و .. و .. / ال .. ر .. ر .. س .. و .. ل .. ة» (همان: ۸۷-۸۵).

شاعر در مقطع پایانی شعر خود با دلدارش وداع می‌کند و مرگ وی را پایانی بر تمامی آرزوها و اهداف والای یک ملت می‌داند. او به آینده اشاره می‌کند و می‌گوید که اعراب روزی از این سرمستی و خواب غفلت بیدار خواهند شد و خواهند فهمید که کشتن پیامبر و نوید دهنده‌ی امت، چیزی جز افتادن در پرتگاه نابودی نیست. وی در اینجا از فعل امر استفاده می‌کند و با حالت زاری و التماس که نشانگر پذیرش این واقعیت تلخ است، از فرشته‌ی زندگی‌اش می‌خواهد تا در جوار الهی آرام بگیرد و چشم از زشتی‌های این جهان فرو ببندد. او در مقطع پایانی از قصیده‌اش، بیشتر از اصوات مهموس که در علم آواشناسی اصوات بی‌واک نامیده می‌شود، استفاده می‌کند. «اصوات مهموس در اصل ۱۲ تا است که عبارتند از: ت، ث، ح، خ، س، ش، ص، ط، ف، ق، ک و ه» (انیس، ۱۹۷۵: ۲۱). علت به‌کارگیری این اصوات در اینجا می‌تواند این باشد که «فضای حاکم بر لحظه‌ی وداع فضایی است که متانت و سکوت و حدی از فروتنی بر آن حکم فرماست و می‌توان احساس کرد که شاعر به نشانه‌ی احترام، قدردانی و ارج نهادن بر معلمی شریف و زنی پیام‌رسان، سر به زیر انداخته است. لذا استعمال اصوات مهموس و دیگر اصوات خفی و پوشیده که شبیه به آن‌ها است، مناسب با موقعیت وداعی است که شاعر در مقطع پایانی، آن را ترسیم کرده است» (بدیده، ۲۰۱۱: ۳۵). واژه‌ی «الرسولة» در اینجا کنایه از «بلقیس» است و شاعر می‌خواهد تا مخاطب را به شناخت ویژگی‌ها و صفات این زن آزاده رهنمون سازد. وی همچنین بیان می‌کند که بعد از رفتن بلقیس حس شعرسرای و عشق‌ورزی در وی خاموش گشته است؛ چرا که الهام‌بخش او برای این کار فقط بلقیس بود.

نزار در پایان، قصیده‌ی خود را با حروف مقطعه به پایان می‌رساند تا هم افسردگی شدید و ذهن‌پریشان خود را نشان دهد و هم به فضای نامناسب جامعه و از هم‌گسیختگی ملت و جامعه‌ی عربی اشاره داشته‌باشد؛ موضوعی که عامل اصلی عقب‌ماندگی کشورهای عربی محسوب می‌شود. در اینجا تکرار فعل «قتلوا» بیان‌کننده‌ی این وضع نابسامان و هراس‌انگیزی است که جامعه‌ی عربی در آن به سر می‌برد.

بنابراین شاعر برای اینکه نشان‌دهد مرگ همسرش را پذیرفته است، در مقطع پایانی قصیده‌اش، موسیقی و ریتم شعرش را با فضای غم‌انگیز وداع، هماهنگ کرده و بیشتر از اصوات و حروفی استفاده می‌کند که مناسب با این فضا است. وی برای بار آخر بلقیس را صدا کرده و با او خداحافظی می‌کند. لذا استعمال فعل امر، ندا، تقطیع حروف در بند پایانی و سمفونی حزن‌آلود کلمات و صداها، همه نشان از پذیرش واقعیت فقدان بلقیس دارد.

نتیجه‌گیری

با بررسی شعر «قصیده بلقیس» نزار قبانی بر اساس نظریه‌ی سوگ کوبلر راس، نتایج زیر به دست آمد:

در شعر مذکور، فرآیند گذر از تمامی مراحل سوگ یعنی انکار، خشم، چانه‌زنی، افسردگی و پذیرش در نزار قبانی دیده می‌شود و در آخر، نزار مرگ همسرش را پذیرفته و با دیدی باز و عمیق با این قضیه برخورد می‌کند. گذر از این مراحل پنجگانه‌ی سوگ در شاعر به صورت منظم و پشت سر هم نیست، بلکه با رفتن به یک مرحله، گریزی هم به مرحله‌ی قبل زده شده و سپس دوباره به همان مرحله‌ی اول باز می‌گردد. به عنوان مثال مشاهده می‌شود که در فرآیند مرحله‌ی پذیرش مرگ همسر، دوباره مرحله‌ی خشم در شاعر معنا شده و او انزجار شدید خود را نسبت به عاملان این جنایت ابراز می‌دارد.

می‌توان گفت که تمام مراحل نظریه‌ی سوگ در قصیده‌ی مذکور یافت می‌شود؛ ولی مرحله‌ی چانه‌زنی به دلیل اینکه بیشتر در بیماران لاعلاج نمود دارد، در قصیده از بسامد اندکی برخوردار است و فقط در یک مورد نزار از بلقیس تقاضا می‌کند که زندگی‌اش را ترک نکند. مراحل خشم، افسردگی و پذیرش هم دارای بسامد بالایی در شعر است. شاعر در مرحله‌ی خشم با زبانی تند و صریح، ملت و جامعه‌ی عربی را به دلیل وجود فساد، جهالت و عقاید نادرست در آن، به باد انتقاد می‌گیرد و خشم خود را خالی می‌کند. او در مرحله‌ی افسردگی نیز، به دلیل اینکه بلقیس تمام هستی‌اش بود، با زبانی نرم و سوزناک شدت اندوه خود را به تصویر می‌کشد. وی سرانجام در

مرحله‌ی پذیرش هم، مرگ بلقیس را باور کرده و با این پذیرش به آرامش نسبی دست می‌یابد و برای همیشه با معشوقه‌اش وداع می‌کند.

با توجه به ساختار و محتوای کلی قصیده، می‌توان نتیجه گرفت که نزار قبانی در این شعر و در پس این سوگنامه، با مخاطب قراردادن بلقیس، در واقع امت و جامعه‌ی عربی را مخاطب واقعی خود را قرار می‌دهد و کشته‌شدن بلقیس را نشانه‌ای از نابودی آرمان‌های والای یک ملت و جامعه‌ی عربی می‌داند. موضوعی که باعث می‌شود تا زمینه برای غارتگران و روباه‌صفتان جامعه فراهم‌شود و آن‌ها به راحتی بتوانند بر حقوق و آینده‌ی یک ملت، دست‌درازی کنند. او همچنین با زبانی تند، به مباحث و اتفاقات مهم دیگری که در جامعه‌ی عربی رواج دارد، گریز زده و با شیوه‌ای غیرمستقیم از این جریان‌ات انتقاد می‌کند. وی از وضع سیاسی آشفته و فساد موجود در جامعه سخن می‌گوید و این آشفستگی و هرج و مرج را زمینه‌ای برای از بین رفتن بنیان اخلاق و نابودی استعدادها می‌داند. شاعر همچنین از تاریخ ملت عربی هم انتقاد کرده و از درگیری ایدئولوژیکی سخن می‌گوید که از دوره‌ی جاهلیت در ذهن امت عربی رخنه کرده و هنوز هم امتداد دارد؛ موضوعی که باعث می‌شود تا هیچ‌گونه تجدد و نوگرایی را برنتابد.

پی‌نوشت‌ها

۱. Kubler-Ross
۲. theory of grief
۳. Michael Riffaterre
۴. Denial
۵. Anger
۶. Bargaining
۷. Depression
۸. Acceptance

منابع و مأخذ

اسلامی، آزاده و همکاران (۱۳۹۹)، «تحلیل رمان هرس براساس نظریه‌ی سوگ»، پژوهشنامه ادبیات معاصر ایران، شماره ۳: ۱۶۶-۱۴۹.

أنیس، ابراهیم (۱۹۷۵)، *الأصوات اللغوية*، الطبعة الخامسة، مصر: مكتبة الأنجلو المصرية.
بدیده، رشید (۲۰۱۱)، «البنیات الأسلوبية في مرثية بلقیس لنزار قبانی»، مذكرة مقدمة لنیل شهادة الماجستير في شعبة اللسانیات العامة، الجزائر: جامعة باتنة.

العلبكي، روجي (۱۳۹۲)، *فرهنگ عربی- فارسی المورد*، ترجمه: محمد مقدس، چاپ پنجم، تهران: امیر کبیر.

- حسن‌زاده نیری، محمدحسن و اسلامی، آزاده (۱۳۹۵)، «بررسی سه داستان کوتاه براساس نظریه‌ی سوگ کوبلر راس»، همایش روایت‌پژوهی، دوره‌ی اول: ۱۴-۱.
- راس، الیزابت کوبلر (۱۳۷۶)، آشتی با مرگ، ترجمه‌ی مهدی قراچه‌داغی، تهران: اوحدی.
- _____ (۱۳۷۹)، مرگ آخرین مرحله‌ی رشد، ترجمه‌ی پروین قائمی، تهران: انتشارات پیک بهار.
- ریو، جان مارشال (۱۳۸۹)، انگیزش و هیجان، ترجمه‌ی یحیی سید محمدی، چاپ پانزدهم، تهران: نشر ویرایش.
- سل، هلموت و ناگاس وامی، وی (۱۳۸۷)، ارتقای استقلال در افراد مبتلا به ناتوانی‌های ناشی از اختلالات روانی: راهنمای توانبخشی در مراقبت‌های اولیه‌ی بهداشتی، ترجمه‌ی فرانک تفرشی و همکاران، تهران: سازمان بهزیستی کشور.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۸)، نقد ادبی، چاپ سوم، تهران: نشر میترا.
- الصلحی، زهرة (۲۰۲۰)، «الصراع النفسي في الحب في قصيدة بلقيس لنزار قباني؛ دراسة سيكولوجية أدبية صراعية كورت لوین»، بحث جامعی، جامعة مولانا مالك إبراهيم الإسلامية الحكومية مالانج.
- قبانی، نزار (۱۹۸۲)، قصيدة بلقيس، الكتاب الثامن عشر، [د.م.]، [د.ن].
- _____ (بی‌تا)، داستان من و شعر، ترجمه‌ی غلامحسین یوسفی و یوسف حسین بگار، تهران: انتشارات توس
- کریمه، فرحوم و سهام، بلحدید (۲۰۱۳)، «ظاهرة التكرار في شعر نزار قباني؛ قصيدة بلقيس أنموذجا»، مذكرة مقدمة لنيل شهادة الليسانس في اللغة والأدب العربي، جامعة البويرة، الجمهورية الجزائرية الديمقراطية الشعبية.
- الملائكة، نازک (۱۹۶۵)، قضايا الشعر المعاصر، بغداد: منشورات مكتبة النهضة.
- ملایوسفی، مجید و باقری، محمدرضا (۱۳۹۵)، «انسان جدید و مسئله مرگ: نگاهی به نظریه‌ی الیزابت کوبلر راس»، فصلنامه‌ی پژوهشنامه‌ی ادیان، سال دهم، شماره بیستم: ۱۵۰-۱۳۳.
- وردن، جیمز ویلیام (۱۳۷۷)، رنج و التیام در سوگواری و داغ‌دیدگی، ترجمه‌ی محمد قاند، تهران: طرح نو.
- _____ (۱۳۹۶)، مشاوره و درمان سوگ، ترجمه‌ی احمدرضا کیانی و فاطمه سبزواری، تهران: کتاب ارجمند.
- یالوم، اروین (۱۳۸۹)، خیره به خورشید (غلبه بر هراس از مرگ)، ترجمه‌ی مهدی غبرایی، مشهد: نیکو نشر.

مقاربة ذُهانات نزار قباني في «قصيدة بلقيس» بناءً على نظرية الحداد لكوبلر روس

عبدالأحد غيبي^{١*}

سجاد صدقي^٢

المُلخَص

كان كوبلر روس من الأطباء النفسيين الأوائل الذين اهتموا بتحديد طريقة وإطار منهجي للموت وكيفية مواجهته. حدد كوبلر، خمسة خطوات أو مراحل في نظريته المسماة بنظرية الحداد لمعالجة المصابين بالأمراض المستعصية وكيفية مواجهتهم للموت ودراسة الحالات النفسية التي تتاب كل من فقد عزيزاً في حياته، وهي الإنكار والغضب والمساومة والاكتمال والتقبل؛ حيث يرى أن الأشخاص المصابين من خلال اجتيازهم هذه الخطوات يتمكنون من مواصلة حياتهم في عيش هادئ دون أي قلق وخوف. كُتبت «قصيدة بلقيس» للشاعر نزار قباني كقصيدة رثائية في وصف «بلقيس الراوي» وهي بذاتها تجدر بأن تكون مرآة تنعكس فيها ذُهانات الشاعر الروحية ومواقفه المتطرفة مما كان يجري في المجتمع العربي آنذاك. يسعى هذا البحث معتمداً على المنهج الوصفي-التحليلي وعلى ضوء نظرية الحداد للإجابة على سؤال أساسي وهو: كيف ظهرت حالات نزار قباني النفسية والعاطفية في القصيدة وكيف استطاع الشاعر أن يُكَيِّف نفسه على المصيبة التي ابتلي بها؟ من معطيات البحث يمكن الإشارة إلى أنه تمثَّلت ملامح كل المراحل الخمس المذكورة في شخصية نزار قباني وهي تُشاهد في قصيدة بلقيس بصورة غير منتظمة وفي النهاية تتحقَّق المرحلة العليا لديه وهي مرحلة التقبل والتأقلم مع الأمر الواقع في تعامله مع موت زوجته. كما أنَّ مرحلة الغضب تتجلى في هذه القصيدة على نحو متكرر ضمن كل مرحلة من المراحل الخمس وهذا يدل على اشمئزاز الشاعر الشديد من العوامل التي أدت إلى مقتل بلقيس.

الكلمات الدلالية: كوبلر روس، نظرية الحداد، الموت، نزار قباني، قصيدة بلقيس.

^١ - أستاذ في قسم اللغة العربية وآدابها بجامعة الشهيد مدني بأذربيجان، إيران.

^٢ - طالب الدكتوراه في قسم اللغة العربية وآدابها، بجامعة الشهيد مدني بأذربيجان، إيران.